

Väikekeelte võimalused kirjanduses, kultuuris ja ühiskonnas

Saateks

TIINA LAANSALU, JOHANNA ROSS, KRISTIINA ROSS

10.–11. veebruarini 2022 toimus Eesti Keele Instituudi ning ajakirja Keel ja Kirjandus ühisel ettevõtmisel konverents „Väikekeelte võimalused kirjanduses, kultuuris ja ühiskonnas”. Konverentsiga taheti hõlmata ühelt poolt üldisemat laadi arutlusi väikeste keelte ja kultuuride saatusest ajaloo keerdkäikudes, nende praegusest olukorrast üleilmastumise ja inglise keele pealetungi tingimustes ning teiselt poolt praktilisi küsimusi, millega need kogukonnad igapäevaselt enesekehtestamisel silmitsi seisavad. Lähenemine väikeste kultuuride teemale oli Eesti-keskne, kuid avarama tausta tekitamiseks oli kutsutud esinema ka muude lähemate ja kaugemate väikekeelte ja -kultuuride uurijaid. Niisuguse sihiseadega kujunesid nii konverents ise kui ka sinne, selle edasiarendusena kokku pandud Keele ja Kirjanduse teemanumber küll heterogeenseks, kuid loodetavasti ajendab selline mitmekesisus märkama värskeid lähenemisnurki nii väikekultuure puudutavate abstraktsemate temade käsitlemisel kui ka konkreetsete argiste murede lahendamisel.

Keelte hindamine suuruse ja väiksuse või tähtsuse ja tähtsusetuse skaalal võib tugineda erinevatele parameetritele. Enamasti on nendeks mittelingvistilised näitajad, nagu kõnelejate arv, kõnelejaskonna prestiiž või ka (tänapäeval üha enam) digitaalse kasutatavuse määr. Seda, et üht keelt võiks pidada teisest paremaks või halvemaks puhtalt keele enda omaduste põhjal, tänapäeva lingvistikas ei aktsepteerita, ehkki varem on keelte hindamine puudulikkuse–täiuslikkuse skaalal olnud küllaltki levinud. Keskaja kristlikus Euroopas usuti, et kõige täiuslikum on Jumalast inimesele antud algne keel ehk heebrea keel ja kõik teised keeled on sellest ajapikku kaugenenud ning järelikult vähemad ehk ebatäiuslikumad. Koloniaalsete impeeriumide tekkides hakkas üha enam levima hoiak, mille kohaselt keeled jagunevad arenenud ja primitiivseteks, ning Euroopa emamaade keeli peeti nii sõnavara kui ka grammatika poolest koloniseeritud rahvaste keeltest põhimõtteliselt rikkamateks. Eelmisel sajandil asendus selline suhtumine seisukohaga, et keeled on ühtviisi keerukad, ehkki nende keerukus võib avalduda eri viisil. Keele keerukuse või lihtsuse küsimus pakub uurijaile tänini huvi, kuivõrd see on otseselt seotud keele õpetatavuse ja levimisega ning digitaalse kasutatavusega. Ent konkreetse keele kompleksuse põhjusi ei otsita enam mitte keelest endast, vaid pigem sotsiaalsetest teguritest (mille hulka kuuluvad ka kõnelejaskonna suurus ja ühiskondlik positsioon).

Hinnanguliselt kõneldakse praegu maailmas 5000–7000 keelt või pisut enamgi. Keelte arvu ja nende kõnelejaskonna suuruse kohta võib leida erinevaid andmeid, sest seni tuvastamata keeli avastatakse üha juurde, samal ajal kui osa keeli hääbub.

Pealegi pole lingvistiliselt võimalik defineerida, kust läheb piir eri keelte ja ühe keele eri murrete vahel. Keelte eristamine on seotud kogukondliku identiteediga ning seetõttu sotsiaalpoliitiliselt tundlik teema. Igatahes kõneleb ka erinevaid hindamiskriteeriume kasutavate allikate kohaselt kõige suuremaid keeli sadu miljoneid inimesi. Maailma keelte andmebaasi Ethnologue 2022 andmeil on kaheksa suurimat keelt, mida kõneleb igapäev esimese keelena üle saja miljoni inimese, järgmised: mandariini (919,9 miljonit), hispaania (474,7 miljonit), inglise (372,9 miljonit), hindi (343,9 miljonit), bengali (233,7 miljonit), portugali (232,4 miljonit), vene (154 miljonit) ja jaapani keel (125,3 miljonit). Kõnelejaskonna suuruse järgi reastatud loetelu teise otsa jäävad pool tuhat keelt, mida kõneleb igapäev alla saja inimese, ja üle tuhande keele, mis on välja surnud või mille kõnelejate arvu kohta andmed puuduvad (Crystal 2010: 294).

Nagu neist selgitustest ilmneb, ongi mõisted *suurkeel* ja *väikekeel* relevantssed pigem sotsiaalpoliitilises kontekstis kui otseselt lingvistiliste terminitena. Vajadust seda rõhutada tundsid ka paljud konverentsil esinejad. Suured keeled on üldjuhul seotud koloniaalajaloo ja vallutustega, seevastu määratlusel *väikekeel* on oluline sotsiaalpoliitiline ühisosa määratlustega *põliskeel*, *ohustatud keel*, *vähemuskeel* või koguni *vähemustatud keel*. Nii aktualiseerub seoses väikekeeltega sama problemaatika nagu seoses koloniseeritud, vallutatud või muul viisil kõrvale tõrjutud rahvaste keelte ja neid keeli kasutavate kultuuridega, kuigi viimased võivad kõnelejate ja kandjate arvu poolest olla päris suured. Majanduslikus mõttes või praktilise külje pealt võib oluliseks osutada siiski just keele kasutajate arv, näiteks kui see on nii väike, et tillukeste trükiteeraktsiide ebarentaablus hakkab pärssima keele ja kultuuri arengut, või selgub, et uuemate keeletehnoloogiliste võimaluste rakendamine on pisikesele kogukonnale kättesaamatult kallis. Kuigi kitsalt lingvistilises mõttes ei ole terminil *väikekeel* erilist sisu, võib sotsiaalpoliitiliselt eriolukorda sattunud või marginaliseeritud keelte arengus täheldada universaalseid tendentse.

Eesti keelt kõneleb emakeelena Eestis ja mujal kokku veidi üle miljoni inimese ja selle näitaja poolest kuulub eesti keel maailma 400 suurema keele hulka (Praakli 2017) – napilt küll, aga siiski. Kõnelejaskonna arvu poolest oleks mõistlik nimetada eesti keelt „suhteliselt väikeseks”. Igatahes ei ole eesti keel mingi pisikeel. Kuid nagu viidatud, ei sõltu keele võimalus end kirjanduses, kultuuris ja ühiskonnas kuuldavaks teha mitte niivõrd kõnelejate arvust, kuivõrd pigem nende ühiskondlikust positsioonist (mis on muidugi kaudselt arvukusega seotud). Ajalooliselt on eesti keel sajandeid olnud koloniseeritud keele seisundis, kuid tänapäeval on see riigikeelena ja ühena Euroopa Liidu ametlikest keeltest ühiskondlikult igati kaitstud ja turvatud. Ometi puutuvad eesti keele kasutajad üleilmastavas suhtlusvõrgustikus ja puht majanduslikult kokku nendesamad probleemidega, millega seisavad silmitsi kõik suhteliselt väikese kõnelejaskonnaga kultuuride esindajad.

Näiteks muutub Eesti hariduspoliitika kujundamisel üha komplitseeritumaks omakeelse kõrghariduse otstarbekuse teema, mis omakorda on lähedalt seotud teaduskeele ja terminiloome küsimustega. Teadus on loomult rahvusvaheline ja vajab üle keelepiiride ulatuvat suhtlust; ka tugevasti Eesti-kesksel väikekeeltele konverentsil ei saanud läbi inglise keele. Praegu kõrghariduses valitsevat olukorda võiks

aga reljeefselt nimetada hiilivaks keelevahetuseks. Ülikoolide rektorid möönavad, et mõnel erialal ei leidu piisavalt eesti keelt kõnelevaid õppejõude, palju doktorante aga on pärit mujalt ega mõistakski eestikeelset õpetust (vt nt Land 2022). See on keele prestiiži seisukohast juba ohu märk.

Kirjanikud jällegi võivad küll kirjutada eesti keeles, aga siiski seista küsimuse ees, kas pöörduda eeskätt omakeelse väikese lugejaskonna poole või sihtida üle keelepiiride. Tõlgitavus paistab saavat üha olulisemaks aspektiks, Eesti Kirjanike Liidu 2021. aasta romaanivõistlusel reklaamiti koguni ühe auhinnana rahastust käsikirja tõlkimiseks inglise keelde. Ainult tõlkimise fakt ei taga aga seda, et sihtkultuur teksti ka sisuliselt vastu võtab, nagu konverentsil juhtis tähelepanu Daniele Monticelli (2022). Kui Monticelli keskendus sellele, mida saaksid paremini teha vahendajad, siis teadlikult oma keeleruumist välja pürgimine kipub avaldama mõju lausa kirjaniku enese valikutele. See võib olla positiivne, nagu tuuakse välja siinse numbri kirjanduskäsitlustes. Kuid tulemuseks võib olla ka teatud eksotiseeriv lihtsus, kui üritatakse maailmakodaniku positsioonilt tutvustada n-ö eesti asja. Märt Väljataga leiab XXI sajandi eesti kirjandust hinnates küll kergendusega, et üldiselt on see „jäänud (õnneks) puutumata säärasest „maailmakirjandustumisest”, mis osalt tõlgitavuse huvides asendab inimsuhete intiimse ja lokaalse kirjelduse voolujooneliste klišeedega” (Väljataga 2021: 1413). Ometi on need valikud jätkuvalt aktuaalsed.

Samal ajal kui rahvusvahelises kontekstis peab eesti keel suhteliselt väikese kõnelejaskonnaga keelena nägema vaeva oma hääle kuuldavaks tegemisel, on meie keeleruumi siseselt hakatud ühtlustatud kirjakeelt käsitlema suure ja ohustavana piirkondlike keelekujude ja muude normist lahknevate keelekasutusviiside suhtes. Paikondlike keelekujude velmajate hinnangul tuleks neid riiklikus keelepoliitikas käsitleda keelena, mitte eesti keele murretena, nagu seda eesti keeleteaduses traditsiooniliselt on tehtud. *Murde ja keele* vahekord on seega olnud mitmes mõttes teravdatud tähelepanu all. Teisalt nenditakse, et üldkeel ei pea kõiges oskuskeelega ühte jalga käima ja erialakeele piiritletuma tähendusega sõnakasutus ei pea ilmtingimata üldkeeles kajastuma. Üldkeeles võib vabalt rääkida muhu keelest või hiiu keelest, samal ajal kui keeleteaduses räägitakse Saarte murde hulka kuuluvast Muhu murrakust ja Hiiumaa murrakurühmast, mille sisse mahub omakorda neli eri murrakut (vt Pajusalu jt 2020: 136–141).

Ametlikult (põlis)keele staatuse pürgimise üks põhilisi argumente on murrete madal prestiiž. Keelevariandi tunnustamine iseseisva keelena on õlekõrs, millest loodetakse hääbumas olevale keelevariandile rehabiliteerivat ja taaselustavat mõju. Samas ei anna seegi garantiid. Näiteks ei ole mitme Itaalia väikekeele ametlikult põliskeelena tunnustamine loodetud tulemust andnud ning kõnelejaskond paistab jätkuvalt kahanevat, nagu neilgi keelevariantidel, mis on püsinud murde staatuses (Soria 2015).

Suurena käibib eesti keel ka väiksemaarvulise kõnelejaskonnaga hõimurahvaste keelte suhtes, kelle kõnelejad elavad valdavalt Vene Föderatsiooni territooriumil ja kelle eestkõnelejate positsiooni eestlased koos soomlaste ja ungarlastega on rahvusvahelisel tasandil püüdnud täita. Kaks nädalat pärast siinse teemanumbri aluseks olnud konverentsi alanud Vene-Ukraina sõja uus verine faas näitab paraku ilmekalt,

et suure ja väikese keele küsimused võivad osutada lauspoliitiliseks ja ideoloogiliselt laetuks ning lingvistiline keelesugulus ja ideoloogiline või kultuuriline kaugus või lähedus võivad sünnitada vägagi komplitseeritud seoseid.

Teemanumbri kirjutised võib jagada nelja plokki lähtuvalt autorite valdavast rõhuasetusest. Esimese ploki moodustavad artiklid, milles domineerib ajatu või ajalooline vaatenurk; teise plokki kitsamalt lingvistilise lähenemisega artiklid; kolmandasse plokki kirjandus- ja kultuuriloolisest perspektiivist lähtuvad kirjutised ja neljandasse plokki käsitlused, mille fookuses on väikeste kogukondade toimimine ühiskonnas. Mõistagi on selline jaotus tinglik ning igas kirjutises võib leida erinevate lähenemiste ristumisi.

Teemanumbri avab **Hasso Krulli** manifestilaadne arutus keele suurusel. Krull osutab, et keel hõlmab eneses kogu võimalikku kogemust ja nõnda ei saa seda kuidagi nimetada väikeseks. Õieti põhineb tema järgi keelel kogu meie kujutus maailmast, kosmosest, ja seetõttu tuleb meil õppida kosmose keelt – ainult see võib avada ukse millegi argipäevast suuremani.

Esimese ploki artiklite keskmes on üldiste poliitiliste arengute ning vaatepunkti olulisus keele ja kultuuri suuruse/väiksuse või tähtsuse/tähtsusetuse hindamisel. **Karsten Brüggemanni** artiklis „Glokaalne Eesti? Väikese kultuuri imperiaalsest mõotmest tsaaririigi võimu all” kirjeldatakse suhtumise muutumist väikese kandjaskonnaga kohalikesse kultuuridesse Vene impeeriumis ligi saja aasta jooksul alates 1820-ndatest kuni impeeriumi lõpuni. 1820.–1830. aastatel domineeris vene eliidi seas romantilise värvinguga entusiastlik vaimustus impeeriumi paikkondliku rahvusliku/etnograafilise kirevuse üle, mis andis võimaluse globaalses plaanis võistelda teiste koloniaalimpeeriumidega. Mida enam tärkas piirkondlik iseteadvus, seda enam hakkas keskvoim nägema kohalikus etnograafilises paljususes midagi, mis ohustab impeeriumi tervikkust.

Jüri Kivimäe arutab artiklis „Keel ja ajalugu. Kirjutada Eesti minevikust eesti keeles” selle üle, mis tähendus on ajalookirjutuses kasutataval keelel. Ajaloo kirjutamine on igal juhul mineviku tõlkimine tänapäeva keelde ja selles mõttes pole vahet, kas ajalooallikaid uurib sakslane, rootslane, inglase või eestlane. Eesti oma ajaloo-keel tekkis 1920. aastatel saksa terminisüsteemi mugandamise kaudu. Nõukogude ajal tuli oskussõnavara kohandada vene keeles käibivate mõistete ja retoorikaga. Tänapäeval osutub aktuaalseks eesti ajalooterminite tõlkimine inglise keelde, mis võib olla keeruline, sest ingliskeelne ajaloo oskussõnavara on kujunenud teistsuguses kontekstis. Autor leiab kokkuvõtvalt, et ehkki ajalookeelt koos hoidva sõrestiku elemendid on sageli tõkelised, põhineb ajaloo kui terviku hoomamine siiski mõtlemisel, mis õnnestub kõige paremini emakeeles.

Kristiina Ross vaatleb artiklis „Eesti keele varauusaegne mäguruum” koloniaalse rõhuasetuse rolli vanema eesti keele kirjeldamisel. Eesti kirjakeele löid reformatsioonijärgsetel sajanditel võõrkeelse eliidi esindajad ja näiteks XVII sajandist, mis oli kirjakeele arengus määrava tähtsusega, ei ole teada ühtegi eesti emakeelega keelearendajat. Seetõttu nähtub tollane eesti keel passiivse objektina, mille kujundamisel keele kõnelejail endil ei olnud mingit rolli. Artiklis visandatakse varauusaegse eesti keele kirjeldusmudel, mis tegelikku olukorda adekvaatsemalt peegeldaks,

liikudes oletatavaid poolkirjalikke ja suulisi allkeeli pidi, mille postuleerimiseks saab leida põhjendusi.

Lingvistikaploki moodustavad kolm artiklit. Artiklis „Pole sellist asja nagu väike keel” arutleb **Gerson Klumpp** põhjalikult kogu teemanumbri lähtepunktiks olnud määratluse *väikekeel* üle. Autori sõnul saab väikseks nimetada ainult pidžin-, alg- ja tehiskeeli ning lagunevaid keeli. Muudel juhtudel on tegemist kas vähemuskeeltega, millel on lihtsalt vähem prestiiži, või ohustatud keeltega, millel on vähem elujõudu, mitte aga teistest keeltest kuidagi keeleliselt väiksemate lektidega. Lähemalt vaadeldakse artiklis keele väiksuse ja kompleksuse seoseid ning jälgitakse kamassi keele näitel, mis juhtub keelega selle lagunemise käigus.

Artiklis „Karjala keele Kolvitsa murrak. Kuidas varieerub hääbuva keele idiolekt?” analüüsivad **Petar Kehayov** ja **Denis Kuzmin** karjala keele ühe hääbuva murraku põhjal, mille kõnelejate arv on langenud kaheksa inimeseni, kuidas funktsioneerib kaduv keel, mille kõnelejad on üle minemas teisele keelele. Kokkuvõtlikult tõdevad autorid, et hääbuva keele varieeruvuses võib täheldada nii püüdu säilitada vanu erisusi kui ka vastupidist püüdu ühtlustamise poole. Seeläbi muudab kõneleja ebakindlus vormivalikul hääbuva keele kõrvaltvaataja silmis lingvistilises mõttes justnagu rikkamaks.

Lingvistikaploki kolmandas artiklis valgustavad **Riitta-Liisa Valijärvi** ja **Rogier Blokland** meä keelest tõukudes sissejuhatavalt *keele* ja *murde* eristamise sotsiaalpoliitilisi tagamaid. Meä keel on Rootsis räägitav läänemeresoome keel, mis on soome keelega väga sarnane ja mida on keeleteaduses peetud soome keele murdeks. Artikli põhiosas selgitatakse, mis on meä keele grammatikas ja leksikas ainulaadset võrreldes soome keelega, ning tuvastatakse leitud erijoonte päritolu.

Kirjandus- ja kultuuriloo ploki vaadeldakse väikekeelset ilu- ja õppekirjandust. **Máirín Nic Eoin** tutvustab pealkirja all „Võimatuse vallast” tänapäeva iirikeelset kirjandust kohalikus ja globaalses kontekstis. Ta kirjeldab iirikeelse kirjanduse sihipärast loomist XX sajandi jooksul ning teeb selle pinnalt üldistusi vähemuskeeles kirjutamise kui teadliku valiku kohta. Väikese kasutajaskonnaga keeltes loodud ilukirjandus on Nic Eoini hinnangul eriti aldis kultuuridevahelisele dialoogile ja „mitmekeelsuse mõnudele”. Samuti tajub autor väikekeeles kirjutamist kui vastu-panu globaalsele kultuurilisele ühtlustumisele.

Saara Lotta Linno ja **Liina Lukas** kirjeldavad mitmekeelsuse ilminguid Eesti luules – luulet, mis „tekib keelepiiridel või ületab neid”. Nad annavad taustaülevaate kirjanduse mitmekeelsusest Eesti ajaloo eri etappidel alates lokaalse kirjakuultuuri tekkest ning analüüsivad lähemalt mitmekeelsuse avaldumist nüüdisaegses luules. Eesti nüüdisluulet peavad autorid keeleliselt kirevaks, kusjuures esindatud ei ole mitte ainult lähinaabrid, vaid ka geograafiliselt kaugemad keeled. Sarnaselt Nic Eoiniga, kes rõhutab kultuuridevahelist dialoogi, nimetavad ka Linno ja Lukas luule mitmekeelsust „keelte suhtlemiseks”.

Kadri Tüür kaardistab Eesti murdeaabitsate väljaandmise lainet viimastel kümnenditel ja võtab kokku neis peegelduva elutunde. Tüüri hinnangul on murdeaabitsate koostamine saanud tõuke etnofuturistlikust liikumisest, mida samuti kannustas küsimus väikekultuuride saatusest suures maailmas. Tulemust iseloomustab

autori meelest hästi Mihhail Bahtini romaaniteooriast laenatud idüllilise kronotoobi mõiste: aabitsates kujutatakse maailma, kus aeg on ühtne, voolab tsükliliselt, on lahutamatu ühte põimunud kohaliku ruumiga. Väikekeelsete kirjanduste teemat jätkavad numbri lõpus ka **Marju Kõivupuu** „Kalevipoja” võrukeelse tõlke arvustusega ning **Eva Saar** nupukesega Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamatust.

Ühiskondlik-poliitiline plokk koondab kolm kirjutist. Artiklis „Mis keelt kasutada? Keelepoliitika roll üliõpilaste ja akadeemiliste töötajate keelevelikute suunamisel” analüüsivad **Kerttu Rozenvalde** ja **Birute Klaas-Lang**, missugused tegurid mängivad rolli akadeemiliste töötajate ja üliõpilaste keelevelikul nüüdisaja mitmekeelses ülikoolis. Autorid nimetavad olulise keelepoliitilise võimalusena rõhuasetust keeleõppija tuleviku-mina kujundamisele, nii et ta näeks edaspidises elus võimalusi eesti keelt kasutada. Selleks et suunata üksikisikuid langetama keelevelikuid eesti keele kasuks, on peale keelepoliitilise sekkumise vaja ka rahalist sekkumist, tagamaks näiteks õppematerjale või tõlkeabi, ja piisavat keeletehnoloogilist võimekust. Lisaks võivad keelevelikut mõjutada sümboolsed tegurid, sealhulgas identiteedi väljendamine. Tõstmaks eesti keele sümboolset väärtust eesti-inglise kakskeelses ülikoolis, võiks autorite arvates tungivamalt rõhutada ülikooli seotust kohaliku ühiskonnaga.

Sven-Erik Soosaar kirjeldab artiklis „Põlisrahva ja -keele mõistest Eestis ja rahvusvahelises kontekstis”, kuidas sõnade *põlisrahvas* ja *põliskeel* tähendusväli võib kasutuskontekstist lähtuvalt olla kord laiem (põlisrahvas kui mingil alal põliselt elanud, selle ala algne rahvas), kord kitsam (ajaloolise järjepidevusega, kultuuriliselt eristuv, teise (suurema) rahva poolt rõhutatud ja diskrimineeritud rahvas, ingl *indigenous people*). Soosaar teeb ettepaneku võtta terminoloogilise segaduse lahendamiseks kasutusele termin *pärisrahvas* ja anda sellele tähendus, mis vastab rahvusvahelise õiguse mõistele, mida tähistab inglise termin *indigenous people*. *Põlisrahva* soovitab ta aga jätta üldkeele sõnaks, et seda sobiks edaspidi rahumeeli kasutada eestlaste ja kõigi teiste põliste rahvarühmade kohta, kes oma algsel asualal elavad.

Jaak Prozes kirjeldab ülevaates „Soome-ugri rahvad uute väljakutsete eel” Vene Föderatsiooni territooriumil elavate soome-ugri rahvaste hetkeolukorda. Vene-Ukraina sõja taustal näitab artikkel ilmekalt, kui poliitiline ja plahvatusohtlik väikekultuuride problemaatika tegelikkuses on. Ühtlasi jõuab teemanumber Prozes ülevaate kaudu tagasi numbri algusosas Brüggemanni artiklis esile toodud imperiaalse ja lokaalse vaate teemani ning seeläbi ka väikekeelte võimaluste otsimist kannustava suure küsimuseni: kes otsustavad asjade käigu, kas suured, keda on vähe, või väikesed, keda on palju?

VEEBIVARAD

Ethnologue: Languages of the World. Toim David M. Eberhard, Gary F. Simons, Charles D. Fennig. 25. väljaanne. Dallas, Texas: SIL International, 2022. <http://www.ethnologue.com>

KIRJANDUS

- Crystal, David 2010.** The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press.
- Land, Tiit 2022.** Eestikeelne kõrgharidus ja rahvusvahelistumine. – TalTech. <https://taltech.ee/uudised/rektor-tiit-land-eestikeelne-korgharidus-ja-rahvusvahelistumine>
- Monticelli, Daniele 2022.** Eesti kirjandus suurrahvaste tõlketurul – riskid ja võimalused. – Sirp 8. IV, lk 6–8.
- Pajusalu, Karl; Hennoste, Tiit; Niit, Ellen; Päll, Peeter; Viikberg, Jüri 2020.** Eesti murded ja kohanimed. 3., kohendatud ja täiendatud trükk. Tartu: EKSA.
- Praakli, Kristiina 2017.** Muutused eesti kogukondades ja eesti keele oskus. – Eesti inimarengu aruanne 2016/2017. Eesti rändeajastul. Toim Tiit Tammaru, Raul Eamets, Kristina Kallas. Eesti Koostöö Kogu, lk 188–194. <https://2017.inimareng.ee/ranne-identiteedi-ja-keele-muutused/muutused-eesti-kogukondades-ja-eesti-keele-oskus/>
- Soria, Claudia 2015.** Assessing the effect of official recognition on the vitality of endangered languages: A case study from Italy. – Policy and Planning for Endangered Languages. Toim Mari C. Jones. Cambridge: Cambridge University Press, lk 123–137. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316162880.010>
- Väljataga, Märk 2021.** Üks korralik kirjandus? Mõttevahetus: XXI sajandi eesti kirjandus. – Looming, nr 10, lk 1411–1419.

Tiina Laansalu (snd 1982), PhD, Eesti Keele Instituudi teadusjuht ning keeleajaloo, murrete ja soome-ugri keelte osakonna juhataja (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), tiina.laansalu@eki.ee

Johanna Ross (snd 1985), PhD, ajakirja Keel ja Kirjandus peatoimetaja (Kohtu 6, 10130 Tallinn), johanna@keeljakirjandus.ee

Kristiina Ross (snd 1955), PhD, Eesti Keele Instituudi juhtivteadur (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), kristiina.ross@eki.ee